

**D Ž O N  
T R E Š**

**POREKLO  
NOĆNE TAME:  
EDGAR  
ALAN PO  
I POČECI AMERIČKE  
NAUKE**

Prevela  
Ksenija Vlatković

■ Laguna ■

Naslov originala

John Tresch

THE REASON FOR THE DARKNESS OF THE NIGHT

EDGAR ALLAN POE

AND THE FORGING OF AMERICAN SCIENCE

Copyright © 2021 by John Tresch

All rights reserved

Translation copyright © 2022 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Mojoj majci, koja mi je čitala strašne priče*

# Sadržaj

UVOD: TEMA: VASIONA 9

## *Prvi deo: Od Alana do Poa*

1. MLADI ASTRONOM 25
2. DEO DŽEFERSONOVOG EKSPERIMENTA 42
3. IZGNANIK, MEHANIČAR, KADET 57

## *Drugi deo: Plovidba počinje*

4. ŠEGRTOVANJE U BALTIMORU 81
5. RIČMOND: PIPAJUĆI PO MRAKU 98
6. DELIRIČNI NAUM 125

## *Treći deo: Filadelfija*

7. AMERIČKA ATINA 145
8. METODIČNOST GROTESKE I ARABESKE 171
9. VRTOGLAVE VISINE 198
10. KOLO SREĆE SE OKREĆE 224
11. NAVALA NAUČNIKA I NADRINAUČNIKA 246

## *Četvrti deo: Njujork*

12. TRŽIŠTE ZA NOVITETE 271
13. ČUDESAN ČOVEK 305
14. ĐAVO PERVERZNOSTI 330

## *Peti deo: Ponoć kao utočište*

15. ANĐEOSKI PRIZOR 361
16. BOŽJE RADNJE 372
17. ZVEZDA PADALICA 403
- ZAKLJUČAK: SVETIONIK 425

*Izjave zahvalnosti* 441

*Izjave zahvalnosti vlasnicima korišćenih ilustracija* 444

*O Autoru* 447

## UVOD

### *Tema: Vasiona*

Početak februara 1848. u njujorškim novinama najavljen je jedan skori tajanstveni događaj: „Edgar A. Poe će održati predavanje u Društvenoj biblioteci u četvrtak večer. Naslov je 'Vasiona.' Veličanstvenija tema od te nije postojala, mada niko nije znao čemu da se nada: priči, poemi, kritičkoj raspravi? Naslov je govorio sve i ništa.

U časopisu *The Home Journal* je pisalo: „Jedno je sasvim sigurno, u njegovom predavanju biće zgusnuto mnoštvo ideja, uglavnom svežih, uznemirujućih i sugestivnih.“ „Rođeni anatom misli“ gospodin Poe „sa takvom veštinom raščlanjuje genijalnost i njene imitacije na sastavne deliće da mu sa obe strane okeana nema ravnog“. Ovakve najave su raspaljivale spekulacije i o samom Poeu. Iako proslavljen, više od godinu dana je živio povučeno od očiju javnosti.

Biblioteku su malo pre toga preselili u zgradu na uglu ulica Leonard i Brodvej, pa ni odabir mesta nije mnogo otkrivao. U odboru Društvene biblioteke nalazile su se i takve učene glave poput bankara Kornelija Ruzvelta. Biblioteka je doduše bila mnogo finija od Američkog muzeja F. T. Barnuma, deset blokova niže – Ralf Voldo Emerson je tu održao svoje „Predavanje

o vremenu“ – ali kroz njena vrata su prolazile razne vrste izvođača. Malo pre Poa su gostovali svirači na švajcarskim zvonima, Američko udruženje za dagerotipiju i mađioničar Sinjor Blic.

Hoće li Po održati književno veče, naučno predavanje ili prvi put izvesti neku nečuvenu novotariju? U časopisu *Weekly Universe* su primetili: „Gospodin Po nije običan čovek od nauke – ali nije ni običan pesnik – niti običan čovek od pera. On je sve to zajedno; ali verovatno i nešto mnogo više.“

Ovaj nastup je bio Poov povratak u javnost posle zabrinjavajućeg odsustva. Tri godine ranije proslavio se pesmom „Gavran“; njena neobična, očaravajuća melodija i nezaboravni refren, koji ptica kriptično izgovara učenjaku obuzetom razdirućom patnjom, urezali su se u pamćenje publike: „Reče Gavran: 'Nikad više.'“ Po je pesmu prvo objavio pod pseudonimom, posle čega su usledile pohvale, preštampavanja i parodije. Jedan gotamski list sa ushićenjem je preneo: „Za ovakve stihove dosad nisu čuli ni bogovi ni ljudi ni knjižari, ali svejedno pune i raduju uho svojom neobično neobuzdanom i praskavom muzikom. Svi živi čitaju pesmu i hvale je.“

Osim toga su je i slušali. Po je postao stalni gost njujorških književnih okupljanja, gde je očaravao slušaoce svojim ubedljivim i tihim recitovanjem. Pesnikinja Frensis Sardžent Ozgud seća se njegove „ponosne lepe glave koju je držao visoko, tamnih očiju u kojima su kao munje bleskala osećanja i misli“. Jedan drugi autor ga pominje kao pristalicu mesmerizma, nove nauke o nevidljivim fluidima i vibracijama koji ujedinjuju misli: „Čini se da ljudi smatraju da postoji nešto jezovito u vezi sa njim, i najčudnije priče se o njemu ispredaju, i što je još važnije, ljudi u njih *veruju*, veruju u njegova mesmerička iskustva.“

„Gavran“ mu je otvorio vrata. Po je 1845. održao predavanje pod naslovom „Pesnici i poezija Amerike“ pred trista duša, i javno izgrdio neubedljivost američke književnosti i kritike, njene regionalne kružoke i prenaduvane ličnosti. Do kraja 1846. Poove poeme, priče, nepomirljiva uverenja i talenat da



Po, otprilike 1864, autor minijature je Džon A. Makdugal, 7,5×5 cm.

provocira približili su ga ostvarenju njegovog sna da osnuje sopstveni časopis. Poov portret, koji je nastao u prvim danima njegove slave, otkriva jednog gordog, razboritog i oštroumnog čoveka, sa dobrim razlogom za optimizam (iako možda pomalo anksioznog).

Ali njegovo kolo sreće se okrenulo. Najveći deo 1847. držao se dalje od salona i dvorana, a u to vreme se šuškalo o skandalu i tragediji. Preselio se u Fordam, na dvadeset kilometara od grada, zajedno sa tetkom i bolesnom suprugom Virdžinijom. Kasnije je priznao prijatelju: „Zapao sam u ludilo, prekidano

---

užasnim periodima razumnosti. Za vreme tih napada potpune nesvesnosti opijao sam se, sam Bog zna koliko često i koliko strašno.“

I njegovi saveznici i njegovi neprijatelji su se bavili njegovim stanjem. Njegov prijatelj Džordž Evelet, student medicine, pisao je uredniku Evertu Dajkinku: „Gde je gospodin Po – šta radi – i šta namerava da radi? *Hoće* li nastaviti ovoliko da pije, ili se popravio?“ Njegov suparnik Tomas Dan Inглиš, koji je napisao roman sa zlonamernom karikaturom pijanog Poa, podsmevao se njegovoj nesreći: „Čuli smo da je gospodin E. A. Po unajmljen da postavi ogradu na novoj pruži kod Brodveja. Pre neki dan su ga videli kako premerava put.“

A Po je, zapravo, odustavši od prepucavanja po njujorškim listovima i salonima, skriven od ispitivačkih pogleda i niskih napada javnosti, planirao novu fazu svoje karijere. Gotovo u potpunoj izolaciji, ponovo je dotakao dno života, ali njegova mašta se vinula u nebesa. Tumarajući bujnim livadama Fordama i golim, kamenitim liticama iznad Hadsona, pisao je nova smela dela: eseje u kojima izlaže „filozofiju kompozicije“; „Ulalumu“, omađijavajuću baladu obasjanu „maglenim“ sjajem tek rođene zvezde; vizionarsku priču „Predeo Arnhem“, napisanu na jednom dugačkom svitku, o neopisivo bogatom umetniku koji pravi veliku pejzažnu baštu koja podseća na raj a možda i na pakao; i, najdrskije od svega, predavanje pod naslovom „Vasiona“, koje su njujorške novine najavile početkom 1848.

Po je velike nade položio u ovo delo, koje je bilo prvi korak u njegovom praktičnom planu za „ponovni povratak u literarni svet“. Imao je sreće da pišući za časopise dobija preko dvadeset dolara po članku, bez obzira koliko je časopis čitan. Jedno predavanje na koje bi došao pristojan broj slušalaca koji su platili ulaznicu od pedeset centi moglo je da mu pokrije kiriju za nekoliko meseci. Posle njujorškog događaja nameravao je da krene na turneju po zemlji, da sakupi zaradu od prodatih ulaznica i obnovi pretplatu za novi književni časopis *Stylus*, koji



---

je trebalo da lansira sa svojim bivšim kolegama sa Univerziteta Virđinija i američke vojne akademije: „Moram da regrutujem za početak najmanje petsto pretplatnika: od čega dvesta već imam. Predlažem, međutim, da krenem po jugu i zapadu, i obiđem moje prijatelje i kolege po peru – stare drugare i poznanike sa Vest Pointa – i vidim šta tu mogu da uradim.“

Svoje predavanje je trebalo da objavi pod naslovom *Eureka: esej o materijalnoj i duhovnoj vasioni*. „Eureka – pronašao sam!“ – uzviknuo je antički filozof Arhimed, kada je otkrio način da ispita čistoću zlata. „Eureka!“ je takođe bio radosni poklič kalifornijskih prospektora. Po je bio uveren da će zahvaljujući otkrićima izloženim u svom eseju sigurno steći besmrtnu slavu, postati bogat, i, utvrđivanjem misterija vasiona, spasti i svoj život.

Strategija uopšte nije bila toliko šašava koliko se možda čini. Po je učio matematiku i inženjerstvo na Vest Pointu i u sledećim decenijama je pratio brzo nizanje otkrića iz elektromagnetizma, hemije, istorije prirode i astronomije; bio je u poziciji da održi predavanje o kosmologiji bezmalo kao i svi njegovi savremenici. O poreklu i ustrojstvu svemira opsednuto su razmišljale sve pametne glave toga doba – Pjer-Simon Laplas, Džon Heršel, Aleksandar fon Humbolt, a tema je očaravala i američku publiku. Škotski sveštenik i astronom Tomas Dik objavio je popularnu knjigu iz astronomije koja je pomirila prirodne nauke i protestantsku teologiju, dok je osam tomova *Bridžvoterskih rasprava* dopunilo „prirodnu teologiju“ tako da može da održi korak sa napretkom nauke.

Bestseller *Tragovi prirodne istorije postanja*, objavljen u Edinburgu 1844, i dalje je raspaljivao žestoke polemike sa obe strane Atlantika. U *Tragovima* se priča o postanku i razvoju Sunčevog sistema, Sunca, Zemlje i čovečanstva skandalozno pripisivala delovanju jednog jednoobraznog prirodnog zakona – bez uključivanja boga. Da li je anonimni pisac dela bio samo radikal, ili čaknut, ili je bio neki ugledni naučnik? Niko nije znao.

Koristeći slavu ozloglašanih *Tragova*, početkom 1848, samo nekoliko dana pre Poovog predavanja u Društvenoj biblioteci, Džon Pringl Nikol, profesor astronomije iz Glazgova – i jedan od prvih osumnjičenih za pisanje *Tragova* – održao je seriju dobro posećenih govora u Njujorku.

Nikol je pažnju javnosti usmerio na magline – daleka, sjajna polja svetlosti koja su se pažljivo ispitivala novim moćnim teleskopima. Prema „nebularnoj hipotezi“ koju je izneo, naše rođeno Sunce jednom je bilo uskovitlani, žarki oblak gasa koji se potom zgusnuo, ostavljajući planete u svojoj orbiti.

Teološke posledice ovakvog gledišta bile su potpuno jasne: ako bi se hipoteza pokazala istinitom to bi značilo da je svemir postepeno evoluirao do današnjeg stanja i da ima potpuno drugačiju prošlost od one opisane u Postanju. Ako su ovi procesi evolucije posledica delovanja zakona prirode, i ne uključuju intervenciju Tvorca, to znači da ti zakoni možda i dalje dejstvuju, negde izvan naše sićušne planete, a možda čak i na njoj, i izazivaju postanak novih vrsta.

Poova tetka i energična zaštitnica Marija Klem pratila je proces njegovog stvaranja i u kući u Fordamu i izvan nje: „Obično sam sedela kraj njega, često i do četiri ujutru, i dok bi on pisao za stolom, ja sam dremala u stolici“, priseća se. „Kad je smišljao 'Eureku' šetali smo gore-dole po bašti, on bi zagrlio mene, ja bih zagrlila njega, i hodali smo tako dok ne bih pala s nogu od umora. Zastajao je na svakih nekoliko minuta da mi objasni svoje ideje, da me pita da li su mi jasne. Uvek sam sedela kraj njega dok je pisao i na sat ili dva mu donosila šolju vruće kafe.“ Dok se obuzet nemirom do kasno u noć šetao, Po je blenuo u sjajne zvezde na svodu iznad njega i pitao se kako su nastale i kakve tajne bi mogle otkriti nama koji živimo ispod njih.

Po je od malih nogu voleo da posmatra zvezde: gledao je u njih kroz svoj teleskop britanske proizvodnje sa terase očuhove kuće u Ričmondu; dok je glačao sočiva kao inženjer artiljerijskoj regimenti; dok je pisao jednu od svojih prvih pesama „Al Araf“

koja se događa na novoj zvezdi koju je otkrio astronom Tiho Brahe. Poput K. Ogista Dipena, džentlmena istražitelja koga je Po predstavio u priči „Ubistva u Ulici Morg“ – prvoj modernoj detektivskoj priči – Po je verovao da sazvežđa koja uočava u svojim noćnim šetnjama sadrže putokaze za razumevanje početka svemira i zakona koji upravljaju našim životom i smrću.

Po je tokom januara 1848. razrađivao svoje predavanje kao učenjak iz „Gavrana“: „...sluteć, snijuć snove kakvi smrtniku se retko sniše.“ Iznajmio je dvoranu u Društvenoj biblioteci i obavestio prijatelje iz štampe da najave događaj. Jedino što nije mogao da kontroliše bile su vremenske prilike. Baš te večeri, 3. februara – godinu i četiri dana posle smrti njegove supruge – grad je pogodila oluja.

Kad je Po stupio na podijum, odeven u jednostavno i otmeno crno odelo sa besprekorno čistim (iako starim) okovratnikom i maramicom, i spustio ispred sebe svežanj listova ispisanih njegovim sitnim, pravilnim rukopisom, u publici se nalazilo svega šezdesetak ljudi koji su došli prkoseći hladnoći – „probrana, ali izuzetno zainteresovana publika“.

Nepokoleban, Po im je otkrio tajnu svemira. „Nijedan Poov portret koji sam video“, primetio je jedan slušalac, „ni blizu ne dočarava taj njegov bleđi, prefinjen, produhovljeni lik i te veličanstvene oči. Predavanje je zvučalo kao najbriljantnija moguća rapsodija. Po je bio nadahnut, i to njegovo nadahnuće gotovo je bolno delovalo na malobrojnu publiku.“ Srž Poovog predavanja bila je nova priča o postanku sveta, obeležena neobičnim i poetskim simetrijama: teorija o nastanku zvezda, kojom je hipoteza magline proširena na čitavu vasionu.

Sve je počelo, glasila je njegova priča, tako što se jedna, usamljena čestica rasprsnula i raspršila do granica „vasione zvezda“, pa se sakupila u maglene oblake. Potom su se ti oblaci počeli zgušnjavati, i od njih su nastala sunca i planete. Ali toj povezujućoj sili gravitacije opirala se konkurentska, razdvajajuća sila koju je Po nazvao elektricitetom – uzrokom svih „životvornih,

svesnih i misaonih pojava“. Eonima su se ova dva principa međusobno nadgornjavala, dovodeći tako do pojave raznorodnih bića koja su naselila Zemlju i druge planete. Gravitacija će na posletku prevladati, i „sa milionskim električnim ubrzanjem“ sva materija će poleteti u jednu tačku, i uz prasak se slepiti još jednom u „praiskonsko jedinstvo“ prvobitne lopte.

Reporter koji je izveštavao za *Morning Express* opisao je predavanje kao „najrazrađenije i najdublje“ od svega što je čuo; dočekano je „toplim aplauzom publike, koja je očarano slušala od početka do kraja“. Po je smatrao da je *Eureka* vrhunac njegovog pisanja, njegovih snova i zlehudog života. Svojim prijateljima je kazao da mu je suđeno da napravi „revoluciju na polju fizičke i metafizičke nauke. Kažem to smireno – ali ipak kažem.“

Kad je bila objavljena, napisao je svojoj tašti: „Ne želim više da živim. Posle *Eureke* ništa više ne mogu da postignem.“ Sledeće godine je preminuo.

## *Poov Efekat*

Mnogi Poovi verni obožavaoci – bez obzira na to da li mu se dive kao maheru za horore, ili izumitelju detektivske priče, pioniru naučne fantastike, prvosvešteniku simbolizma ili sneonom princu gotike – nikad nisu pročitali *Eureku*, kosmološku teoriju koju je objasnio te noći 1848. Osim dužine, kompleksne forme i argumentacije, čini se da *Eureka* odudara od Poovih najpoznatijih radova, bilo da su to njegove žestoke priče strave i ludila bilo da su ode nadzemaljskoj lepoti.

U ovoj knjizi ispričan je kompletan život Edgara Alana Poa, samo sada iz jednog sasvim novog ugla. Poova kosmologija vraćena je tamo gde pripada, na sam vrhunac njegovog života i razmišljanja, kako bismo pokazali da je njegov rad jedinstveni izraz uskomešanih ideja i strasti tadašnjeg doba, što je sve bilo u čvrstoj vezi sa uspostavljanjem savremene nauke.

---

Po je istraživao vesele mogućnosti i izdajničke slepe mrlje novih, ubedljivih načina sagledavanja sveta. Da bi se razumeo Poov život, ali i njegovo delo, potrebno je posvetiti veliku pažnju njegovom zanimanju za naučne teorije i otkrića. S druge strane, i Poov život i Poovo delo bacaju snažno svetlo na stanje savremene nauke u tom presudnom trenutku. Istoričar nauke Tomas Kun je prvu polovinu devetnaestog veka nazvao „drugom naučnom revolucijom“. Koristeći tačno merenje i računanje kao svoje metode, istraživači su konsolidovali programe iz sedamnaestog veka – i prve „naučne revolucije“ čiji su predstavnici bili Bejkon, Kepler, Dekart, Galijej i Njutn – kad su naučna polja počela da se razdvajaju i šire. Poov slučaj jasno osvetljava opsesije i kontroverze koje su pratile razvoj američke nauke u devetnaestom veku. Njegov rad odražava tadašnje ključne tenzije: između popularizacije i elitističke kontrole, između empatije i rezervisanosti, između božanskog entuzijazma i ledenog materijalizma.

Po je tvrdio da svaka reč i slika u jednoj pesmi ili priči treba da doprinesu postizanju jedinstvenog, svesno odabranog efekta. Njegova dela izazivaju zapanjujuće širok izbor šokova i ushićenja – proizvode efekte užasa, smeha, gađenja, uzvišenosti. Međutim, iza prvog utiska obično sledi drugi. Pažljivi čitaoci će se možda zapitati kako mu je to polazilo za rukom? Kakva je to kombinacija reči, očekivanja i reklame koja mu je omogućila da izazove toliki potres individualnog i kolektivnog mišljenja? Dalje bi se moglo postaviti i sledeće pitanje: Jesu li to bile tehnike za stvaranje uzvišene i nadahnute umetnosti, ili prosti trikovi da se izazovu bazične reakcije? U slučajevima kada je Po postizao efekat istinitosti ili „verodostojnosti“, čitalac se može zapitati da li je on saopštavao stvarne činjenice ili je reč bila o prevari, štosu?

„Poov efekat“ je *znak uzvika sa znakom pitanja*: izraziti, koncentrisani utisak posle koga bi čitalac nastavljao da razmišlja o lančanom nizanju uzroka. A sve to ga je vodilo do

čarobnog ali neuhvatljivog početka: do samog Poa. U svojim fantastičnim pripovetkama, detektivskim pričama i esejima Po je dramatisovao istraživački čin i borbe, strahove, nadanja i zablude ljudi koji ih doživljavaju. Njegovo otkriće novih efekata i njegova potraga za skrivenim uzrocima smeštaju ga u centar vrtloga američke nauke u prvoj polovini devetnaestog veka.

I Poov čulni aparat, i čulni aparat njegovih savremenika bombardovali su novi utisci: elektromagnetni signali, briljantne svetlosne predstave, graja gradskih ulica, mesmerička zračenja, štampane reči. Istovremeno su dolazili u dodir sa novim metodama i teorijama o nastanku svemira, lečenju bolesti, opravdanju političkih odluka, organizovanju društva i oblikovanju tuđih mišljenja. Današnja nauka je slika laboratorije, mikroskopa i belog mantila: to su regulisane i jednoobrazne aktivnosti, izdašno zalivane državnim novcem i prihvaćene kao najbolji – a za neke, i jedini – način da se dođe do pouzdanog znanja o svetu. Pa ipak, kad je Po započeo svoju karijeru 1830-ih, ova slika nauke bila je u najboljem slučaju daleki san.

Pojam „naučnik“ skovan je tek 1833, kako bi se zamenio generalizovani termin „filozof prirode“. U Evropi su potresi posle Napoleonovih ratova i početak Industrijske revolucije razbuktali nasilne sukobe oko prava i svojine, vere i stručnosti. Stanje nauke u Sjedinjenim Američkim Državama bilo je još haotičnije, jer nisu postojali ni nacionalna tradicija ni institucionalni okvir. U popularnoj štampi i predavačkim dvoranama, samoproklamovani stručnjaci su iznosili svoja dubiozna zapažanja i uzbudljive i privlačne teorije na svaku moguću temu. Nije postojala nijedna dovoljno uticajna instanca – bilo u vidu naučnog društva, nacionalne akademije ili naučnog časopisa sa postupkom slepe recenzije – koja bi odlučivala o tome šta su moguće tvrdnje a šta greške ili otvorene prevare.

Ali pravac vetra je počeo da se menja. Već u Poovo vreme neki agresivni, dobro umreženi reformatori – sa kojima se Poov put neprekidno ukrštao i presecao i čija je otkrića i izume on

---

rašćlanjivao i analizirao – počeli su da slažu naučna saznanja u zbirku međusobno povezanih tvrdnji o tome kako nastaniti svet, u pokretačku snagu za materijalni napredak, u jedinstvenu sliku o znanju i prirodi.

Kako što ćemo videti, praunuk Bendžamina Frenklina, Aleksander Dalas Bak i njegovi bliski saradnici, fizičar Džozef Henri i matematičar-astronom Bendžamin Pirs, smatrali su da je osnaživanje nauke od fundamentalne važnosti za izgradnju Amerike kao jedinstvene nacije. Oni su radili na tome da osnuju dobro organizovane, nastavne i istraživačke institucije pod pokroviteljstvom države. Po njihovom mišljenju to bi bila ključna podrška snažnoj državi, industrijskom razvoju i teritorijalnom širenju. Razvijajući se u tom konfliktnom vremenu, nauka je taman počinjala da se sjedinjuje u moćnu (a povremeno i zastrašujuću) instituciju kakvom je danas znamo.

Po je pisao i razmišljao o naučnim dometima svog vremena, i često je davao glas onima koji su se zalagali za institucionalizaciju i širenje nauke. Ali u isto vreme je pomno pratio i satirično se osvrtao na uspon nauke. Bio je jasan u tome da će se nauka utemeljiti jedino ako se ljudi ubede da slede njenu specifičnu, utopijsku viziju i da su granice između istine i iluzije, razuma i iracionalnosti, zdrave pameti i ludila promenljive i nestabilne.

U izvesnim trenucima je iskazivao otvorenu podršku projektima naučnih reformatora poput Baka i Henrija, ponavljajući njihove zahteve da se intelektualni život Amerike postavi na nove, čvršće temelje. U drugim prilikama je izvrgavao ruglu redukcionističko pojednostavljivanje koje su savremeni naučnici nudili kao poslednju reč na svaku temu, i poigravao se sa lakovernošću svojih savremenika priređujući smicalice u duhu F. T. Barnuma. U svojim dalekometnim filozofskim delima, među kojima je i *Eureka*, predočavao je alternativnu viziju nauke i svemira u kojima intuicija, osećajnost i imaginacija igraju glavnu ulogu. Po je istovremeno pisao i u prilog

i protiv novonastalog naučnog konsenzusa; dobro poznavanje nauke predstavljalo je njegov oslonac za uravnotežavanje misli.

Mada su se kasniji mislioci – između ostalih, lingvista Roman Jakobson, filozofi nauke Čarls Sanders Pirs i Gaston Bašlar, te Frojdova učenica Mari Bonapart, koja je promovisala psihoanalizu ispitujući njegovo razmišljanje – mnogo oslanjali na Poov rad, Po je mnogo važniji od ove njegove opsesije naukom. Svaki srednjoškolar čuo je za ovog strogog majstora atmosfere i strepnje. On je bio verbalni virtuoz koji je imao uho za zvuk reči i dubine značenja i bio je očaravajući zagovornik krajnje neobične lepote.

Koristeći u pisanju zapanjujuću raznovrsnost stilova, žanrova i tonova, stvarao je uzvišeni pejzaž, hipnotičke unutrašnje prostore i upečatljive, poremećene likove, demonstrirajući piscima koji su došli iza njega moći kratke priče: tog eksperimenta iz psihologije i estetike, filozofskog istraživanja, neobuzdanog kolovrata užasa i lepote. Po je govorio u ime izmučenih, prokletih, prognanih i čudnih – čak i kad je sa rigoroznom jasnoćom objašnjavao apstraktne i univerzalne principe umetnosti.

Preko pisaca na koje je dubinski uticao – Bodlera, Dostojevskog, Verna, Lavrkafta, Konana Dojla, Nabokova, Hajsmitove i Borhesa između ostalih – Po je oblikovao tok savremene književnosti. On je danas jedan od najčitanijih pisaca fantastike i književnosti uopšte na svakom jeziku. I uz jukstapoziciju njegovog ludačkog, grotesknog dela, on je verovatno i *najviše američki* od svih američkih pisaca. Posmatrajući nacionalni eksperiment i iz ugla krajnje povlašćenosti i iz ugla krajnje osujećenosti, Po je seizmografski precizno registrovao potrese u svom okruženju i vremenu. U radovima koje je pisao aktivno učestvujući u karakterističnom kulturnom životu nekoliko velikih gradova – Ričmonda, Baltimora, Filadelfije, Njujorka – svojim rečima je uspeo da osvetli nasilje, anksioznost, grozničavi idealizam i užase nerazdvojive od izgradnje Sjedinjenih Američkih Država.



---

Uprkos mitovima i klišeima koji se vezuju za njega, Po nije bio morbidni, melanholični sanjar, sklon da na najmanji povod sklizne u razornu alternativnu stvarnost – ili, bolje reći, jeste bio i takav, ali to nije sve. Po je doživeo velike nesreće, od kojih je za mnoge bio i sam kriv. Ali kako njegov portret nagoveštava, ono što mu je život priređivao, primao je dostojanstveno, uljudno, sa osećanjem dužnosti i smislom za šalu. Bio je jedan od prvih Amerikanaca koji se izdržavao isključivo od pisanja i bio je spreman da dubi na trepavicama kako bi privukao čitaoce i slavu.

Ali ipak je stremio većim visinama. Kompulzivno zagledan u nebo, bio je analitičar, filozof, detektiv, koji je pokušavao da odgonetne šifru svemira. Zahvaljujući izuzetno oštrom oku, Po je pratio sjajni trag neobične i kontradiktorne nacije iz koje je i sam potekao, ali i uzvišenu, zastrašujuću modernost koju je ona donela ovoj planeti.

PRVI DEO

## *Od Alana do Poa*

*Na talasje plime moćne  
oholosti danonoćne –  
na veliku tajnu, na san,  
sad mi liči život davan.*



*Pločica laterne magike, „Polovina meseca“ i „Mesečev srp“,  
Engleska, oko 1847.*

## PRVO POGLAVLJE

# *Mladi astronom*

U močvarnoj vrelini leta 1825. ko god je prošao pored kuće na uglu Pete i Glavne mogao je, ako podigne pogled, da primeti vitkog mladića kako na terasi podešava teleskop. Kuća se nalazila na Šako Hilu, i spuštala se do plimske reke Džejms, koja je Ričmond povezivala s morem. Vireći kroz instrument sačinjen od stakla, drveta i mesinga, mladić se na trenutke pažljivo pomerao da bi potom ostajao strpljivo nepomičan. Danju je mogao da posmatra brodove koji dolaze i odlaze nošeni plimskim talasom; noću je gledao zvezde.

Šesnaestogodišnji astronom bio je Edgar Alan – koga su ponekad zvali Edi, ponekad Edgar Po. Sazvežđa je poznao po kartama, legendama i merljivim kretanjima. Bistrih kestenjastih očiju i oštih, finih crta lica, imao je brz i podatan um; neki su njegovo bodro, dostojanstveno držanje poredili sa držanjem ptice. Na Akademiji Ričmond, školi za mladu gospodu u koju je išao od 1821. isticao se u jezicima, retorici i „astronomiji, kupastim preseccima, algebri, fluksevima, mehanici“, kako su se u školi razmetali svojim planom i programom.

Edgar je bio siročić, i jedino dete u porodici svojih usvojitelja. Sa drugovima je trčao po šumama izvan grada, i odmeravao

snage u boksterskim mečevima, smicalicama i izazovima. Jednom je preplivao deset kilometara na najširem delu reke Džejms, što je bio poduhvat sličan Bajronovom preplivavanju Dardanela. I u pesničkom smislu lord Bajron mu je bio uzor. Njegovo srce, pisao je, osećalo je „smršenost duboke strasti“ koju je izlivaio u muzikalne, misaone stihove. Udubljavao se u romane, avanturističke priče, istorijske knjige, i časopise koji su se prodavali u radnji njegovog poočima Džona Alana.

Po liku i ponašanju, Alan nije imao mnogo dodirnih tačaka sa Edgarom. Krupan i zdepast, Alan se bavio svojim društvenim položajem i samoudovoljavanjem. Trgovao je virdžinijskim oporim duvanom, koji je uzgajan na zapadnim i južnim plantažama. Listove su brali afrički robovi na zemlji otetoj od američkih starosedelaca i spajali u svežnjeve, koji su teretnim kolima potom prebacivani do Ričmonda, gde se duvan prodavao, sušio i pakovao na brodove koji su ga prevozili do severnih država i Engleske. Alan se starao o redu polazaka i dolazaka brodova, o vremenskim prilikama, cenama i troškovima.

Kuća po imenu Moldavija nalazila se na par koraka od ričmondske tržnice za duvan i pamuk; robove su dovodili i prodavali nekoliko ulica dalje na dnu Šakoa. Kad je kupio imanje u junu 1825, Džon Alan je osigurao sebi mesto među ričmondskom elitom i samoproглаšenim južnjačkim plemstvom. Beli stubovi i kupole na najvećim gradskim zdanjima podražavali su imperijalna svojstva Grčke i Rima. Tri sprata visoka, sa natkrivenim tremom, Moldavija je bila javna potvrda da se Alan uzdigao od malog biznismena do vlasnika plantaže i oligarha. Kao i portreti, raskošne draperije i kitnjasti nameštaj u kući, tako je i Edgarov teleskop bio znak bogatstva i ukusa.

Takođe je pripadao svetu činjenica koji je Alanu bio drag – navigaciona sprava i instrument za izradu mapa, bio je od ključne važnosti za transatlantsku trgovinu.

Alan je doplovio u Ričmond iz Škotske nekoliko decenija ranije, i pridružio se svom ujaku Vilijamu Goštu, uspešnom



*Pogled na Ričmond sa brda iznad reke;  
gravira V. Dž. Beneta prema slici G. Kuka, 1843.*

trgovcu. Zajedno sa svojim partnerom Čarlsom Elisom, Alan je počeo da uvozi opremu i tekstil za kuću i časopise za imućnu klijentelu. Stupio je u brak sa Frensis Kiling Valentajn, ćerkom slikara. Kuća Elis i Alan trpela je potrese posle rata 1812, ali kad je Alanov ujak umro u martu 1825, Alan je postao jedan od najbogatijih stanovnika Virdžinije. Nasledio je tri velika imanja zajedno „sa robovima, zalihama robe i imovinom svake vrste koja uz to ide“, kao i Goltovu dobro pozicioniranu klupu u ričmondskoj Episkopalnoj spomen crkvi.

Džon i Frensis Alan su preuzeli brigu o dvogodišnjem Pou 1811, kad je njegova majka, čuvena glumica i „verovatno najzgodnija žena u Americi“ umrla u Ričmondu. U mnogo čemu su se ophodili prema njemu kao prema svom sinu i budućem pripadniku najviše klase u Virdžiniji, budeći mu nadu da će jednog dana naslediti velelepno nasledstvo. No Alan ipak nikako nije pristajao da zvanično usvoji dečaka. Edgarovo detinjstvo se pretvorilo u neprekidnu borbu za Alanovu ljubav i prihvatanje.

U leto 1825, kad je Po imao šesnaest godina, trzavice između bučne patrijarhalne figure i štićenika su se pojačale. Frensis Alan je oduvek lebdela nad Edgarom i on joj je uzvraćao ljubavljju. Džona Alana je živciralo i to što Edgar ne pokazuje nikakvo zanimanje za svet biznisa; svoju prvu pesmu Po je napisao na listu papira na kome je Alan računao kamatu na zajam.

Alan je gubio zanimanje i za svoju delikatnu, zahtevnu suprugu. Prema Edgaru se ponašao snishodljivo, prezrivo i besno. Bio je strogi vaspitač, i bičevao je dečaka za klinačke prestupe. Povremeno ga je obasipao džeparcem i poklonima, ali umeo je da bude neobjašnjivo zajedljiv. Ali na prvom mestu, ni na trenutak nije dopuštao Edgaru da zaboravi kako oni nisu krvno povezani, niti da mu Edgar nije zakoniti usvojenik, te da shodno tome nema prava ni na kakva očekivanja. Zbog toga su i drugi sukobi – oko Alanovih bračnih neverstava i Edgarove rođene majke – sve učestalije izbijali.

Edgar je uz pomoć svog teleskopa mogao da odlazi na daleka putovanja. Kad bi se nagnuo iznad sočiva mutna magla bi se razvejala u apsorbujući mrak, ispresecan sjajnim tačkicama svetlosti, koje su jasno otkrивale sablasne prikaze vanzemaljskih mesta. Takođe je bežao u poeziju, pa je u stihovima „Večernjače“ opisao nebesku dramu:

*kad zvezde, s puta svojih,  
sjahu blede, kroz sjaj  
svetlije, hladne lune:  
sama je s neba sjala,  
vladarka svih planeta,  
lijuć zrak iznad vala.*

Takva slika prija luni, gospodarici noći. Ali pošto ugleda „ledeni osmeh njen“, pesnik se umesto toga okreće Veneri, Večernjači. I „s dragošću srca“ divi se ulozi koju ona ima:

*Nebom, dok noći traju,  
Kad odvajam sam  
Tvoj daleki plam  
Od lednog, dragi sjaju!*

I mada kraljevska luna privlači pažnju sveta, pesnik teži redim, nedostižnijim zadovoljstvima.

Ovi pedantni, nebeski redovi koje je Po napisao kao tinejdžer, najavljuju njegovu kasniju poeziju. Takođe su odjek njegovog zebnjom ispunjenog sveta detinjstva: u prestonici na vodi, trgovačkom centru kontradiktornih vrednosti, u kojoj su istu važnost imali klasični ideali, fascinacija savremenom naukom, prisilna potčinjenost ali i čežnje, suprotnosti i strasti romantičarske poezije.

### *Dete pozornice*

Po se rodio na severu – u Bostonu, 19. januara 1809. Njegova mati, Eliza Arnold imala je devet godina kad je 1796. stigla iz Engleske. Rasla je na sceni i očaravala publiku igrajući razne uloge, od raspevanih služavki do Ofelije, a hvalili su je i zbog lepote i zbog živahnosti. Gluma je u prvo vreme Amerike bila moralno problematična profesija; u Bostonu je do 1795. bilo zabranjeno izvođenje predstava. Elizi je na jednoj turneji zapao za oko Dejvid Po, sin ugledne baltimorske porodice; njegov otac, koga su prozvali General Po, služio je kao intendant kod Lafajeta za vreme rata za nezavisnost. Venčali su se i pošli zajedno na turneju, mada se on opijao i bio neubedljiv na sceni.

Prvi sin Henri rodio im se 1807. Eliza Po je rodila i treće dete Rozali, mada je u vreme njenog rođenja (a verovatno i mnogo ranije) Dejvid već bio napustio porodicu. Pozorišne predstave, koje je gospođa Po izvodila 1811. u Virdžiniji, imale

su izuzetan prijem. Ali ipak je u Ričmondu, gde je igrala Juliju i druge proslavljene uloge, dobila tuberkulozu.

Prelepa glumica na samrtničkoj postelji, okružena svojim mališanima, od kojih je najmlađa devojčica bila još dojenče, ostavljala je tužan utisak. Dame su dolazile da je obiđu, i prema navodima lokalnog trgovca: „Jedna jedina stvar je ove sezone u modi – milosrđe prema gospođi Po – za koju svi znaju da je jedna vrlo zgodna žena, ali sad izgleda da je ozbiljno bolesna i (pošto se posvađala i rastala od muža) živi u bedi. Danas je najprestižnije mesto za predah – njena odaja.“ U listu *Richmond Enquirer* su objavili: „*Gospođa Po* leži bolesna u postelji, okružena svojom decom, i moli vas za pomoć, a moli vas, možda poslednji put.“

Umrla je 8. decembra. Ništarija Dejvid Po umro je u Nortfolku, po svemu sudeći samo nekoliko dana kasnije. Henrija su uzeli Poovi rođaci u Baltimoru, bebu Rozali su usvojili Vilijam i Džejn Makenzi, dobri prijatelji Alanovih. Na nagovor svoje supruge, Džon Alan je doveo Edgara kući.

Posle toga se dogodila još jedna javna tragedija: za vreme predstave *Krvava opatica* 26. decembra, isto ričmondsko pozorište u kome je nastupala i Eliza Po, zahvatio je požar. Život je izgubilo sedamdeset dvoje ljudi. Gradsko veće je naručilo spomenik. Na čelu inicijative bio je vrhovni sudija Džon Maršal, a Džefersonov učenik napravio je projekat, prema kome je na Brod ulici podignuta neoklasična, osmougaona Episkopalna spomen crkva. Alanov ujak Vilijam Golt je u njoj kupio klupu, zajedno sa još nekoliko senatora, kongresmena i guvernera. U Poovom sećanju su se sjedinile uspomene na požar i na majčinu smrt.

Ričmond je bio politički centar Juga i snažno uporište državne vlasti. Vlasnici plantaža zavisili su od trgovaca, među kojima su mnogi bili škotski doseljenici, poput Alana i njegovog ujaka Vilijama Golta. Njihova računđijska logika i štedljivost predstavljali su suprotnost plantažerskom rasipništvu i pouzdavanju



u krvno srodstvo, ali su Frensisine rodbinske veze i Goltovo bogatstvo obezbedili Alanovima društveni položaj. Svakog leta porodica je napuštala vlažan i vreo Ričmond i odlazila u Vajt Sulfer springs. Tamo je Edgar postao poznat po svojoj „očaravajućoj dečačkoj ljupkosti“ i „iskrenoj, srdačnoj i darežljivoj“ naravi; bio je „divan momčić, sa tamnim uvojcima i sjajnim očima, odeven poput mladog princa“.

Virdžinijsko društvo se dičilo svojom tradicionalnom čašnošću i poštovanjem hijerarhije. Oni su bili utkani u rituale balova i dvoboja, i u sanjalačku uverljivost junačkih ratnih saga *Ajvanho* i *Veverli* Valtera Skota. Plemići robovlasnici iz Virdžinije slali su svoje sinove u Kongres, sudove i Belu kuću, da zastupaju njihove interese. Cenili su hladnokrvnost i razmetljivost, obožavali žensku čistotu i delikatnost, i nervozno čuvali rasne granice. Ove ideale je često potkopavalo seksualno slobodno ponašanje robovlasnika prema robinjama – što je bila stalna tema senzacionalističke i abolicionističke književnosti.

Po se šetkao između salona u kome su Alanovi zabavljali svoje prijatelje i porodicu i dela kuće u kome su živeli robovi. U Ričmondu je najmanje trećina stanovništva bila porobljena. Rase su se mešale na bezbroj načina, i o Pou su se u najranijem detinjstvu većinu vremena starale crne slugе, uključujući i Alanovog domara Dabnija Dandridža. Ljudi koji su se brinuli o njemu pričali su mu razne priče. U afričkim bajkama – koje su se prenosile s kolena na koleno i menjale se i preinačavale na putu kroz „srednji prolaz“ – često se opisuju duše koje su u vlasti veštičjih vradžbina i opasnih opsesija, mrtva tela koja se vraćaju u život, zli duhovi koji muče žive. Poove kasnije priče i pesme o progoniteljima, pokopanim ali oživelim mrtvacima nalik zombijima bili su izraz ovih afričkih i kreolskih motiva.

Pojedini kritičari se čude zbog toga što je Po oberučke prihvatio gotsku književnost, taj deo evropske tradicije koji se povezuje sa začaranim zamkovima i ukletim plemićima, a koju su popularisali edinburški časopis *Blackwood's Magazine*

i fantastične priče nemačkog autora E. T. A. Hofmana. No Po je svejedno, u uvodu za svoju prvu zbirku priča, tvrdio da „užas ne dolazi iz Nemačke, već iz duše“. Još konkretnije, u ponašanju aristokratskih krugova Virdžinije i svakodnevnim grozotama ropstva Po je našao direktnu inspiraciju za morbidno dekadentnu atmosferu u pričama „Pad kuće Ušera“ i „Maska crvene smrti“, za sentimentalizovano maltretiranje u „Crnoj mački“ ili sredstva za mučenje u „Bunaru i klatnu“. Centralna pozicija ropstva u društvenim krugovima Virdžinije obeležila je kasnija Poova dela jednako kao što ga je definisalo njegovo detinjstvo. U vazduhu se neprekidno osećala pretnja pobune, a posle svake glasine o ustanku usledila bi surova odmazda.

Kao Alanov štićenik, Po je uživao sve povlastice virdžinijskog društva, neraskidivo povezanih sa posedovanjem plantaža. Pa ipak su mu dvaput otkazali status punopravnog člana. Alan je pripadao trgovačkoj klasi u usponu koja se tek nedavno ubacila u redove starog plemstva. U kulturi u kojoj se porodičnom poreklu pridavao vrhunski značaj, za Edgara je još veće prokletstvo bilo to što su ga neprekidno podsećali da je siročić i potomak glumačkog para. I tragična smrt roditelja, i još više gubitak majke – o kojoj je imao samo nejasno, a možda čak i izmišljeno sećanje – bacali su senku na njegovo detinjstvo. Sve u svemu, bili su se stekli savršeni uslovi da Edgar postane tmurno, nervozno i izuzetno pronicljivo dete.

### *Eksperimentalna republika*

Bela elita Ričmonda oduševljeno je pozdravljala svako bavljenje zdravljem, učenost i estetsku osetljivost. Takođe su prihvatili umereni racionalizam, proklamovan u Deklaraciji nezavisnosti i Ustavu. Zdrav razum – kombinacija posmatranja i najobičnijeg razmišljanja – mogao je da otkrije i skrivene prirodne zakone i poreklo političkih motiva. Kao guverner Virdžinije u

vreme rata za nezavisnost, državni sekretar u Vašingtonu i treći predsednik nacije, Tomas Džeferson je izvršio snažan uticaj na društvene krugove Virdžinije. Zajedno sa Bendžaminom Frenklinom bio je jedan od najpoznatijih naučnih delatnika u prvim danima republike.

Naukom se u kolonijama uglavnom bavila entuzijastična gospoda. Džeferson je razgovarao o raznim istorijskim i prirod-njačkim temama sa svojim prijateljima, ričmondskim plantaže-rima, koji su slali svoje sinove na koledž Vilijam i Meri po kla-sično obrazovanje. Na Severu su se cenila tehnička znanja, ali sve prirodne nauke, osim medicine, izučavale su se u dokolici a ne profesionalno; i dok su naučenjaci u Londonu i Parizu 1751. godine dizali zdravicu u čast Frenklinovim *Eksperimentima i opservacijama o elektricitetu*, on je u Filadelfiji zarađivao hleb kao štampar. Do odlaska u penziju 1747. istraživao je munje i lajdenske tegle – pokušavajući da odgonetne principe održanja električne energije, komplementarnost negativnog i pozitivnog naelektrisanja – u svoje slobodno vreme.

Sve tadašnje naučne ustanove bile su male i opstajale su na gradskim i državnim jaslama. U kolonijalnim koledžima najviše su se učili stari jezici, istorija i teologija; od profesora se očeki-valo da drže predavanja, a ne da sakupljaju, klasifikuju ili ekspe-riimentišu, pa su sredstva za nabavku instrumenata i drugih po-treptina bila oskudna. Medicina je donekle nudila mogućnosti za naučni rad; mnogi od onih koji su se zanimali za botaniku, istoriju prirode, hemiju i fiziku bili su doktori. Većina rasprava o prirodnoj filozofiji dešavala se u nezvaničnim društvima lo-kalnog tipa. Frenklin je osnovao Američko filozofsko društvo (APS) 1743. u Filadelfiji, a Džon Adams je stvorio Američku akademiju nauka i umetnosti 1780. u Kembriđu u Masačusetsu. I pored glasovitih članova, opstajali su bez nacionalne potpore, izdržavajući se od članarina i državnih subvencija.

U klupskom okruženju, vesti o astronomskim posmatranji-ma, neobičnostima iz istorije prirode i novim poljoprivrednim

praksama uljudno su se razmenjivale. Vilijam Bartram je u Američkom filozofskom društvu vodio razgovore o biljkama, drveću i lišajevima; Dejvid Ritenhaus je pokazivao teleskope, satove i orerije – mehaničke modele solarnog sistema. I dok su ljudi od nauke iz vremena Američke revolucije cenili stroge okvire Njutnove teorije, većinu svog znanja delili su sa ljudima na veselim priredbama, izložbama neobičnih objekata, demonstrirajući rad naprava koje angažuju čula, ponekad i pred širokom publikom među kojima su bili i žene i deca. Da bi prikazali dejstvo elektriciteta, Frenklinovi pomoćnici su doslovce šokirali okupljeni svet, telesno ih uvodeći u senzacionalno prosvetljenu prirodnu nauku.

Američka revolucija se posmatrala kao primena racionalnih zakona na društvo. Ovaj „hrabri, uzvišeni eksperiment“ za Frenklina je bio „veličanstveni zadatak koji nam je dodelila sudbina“. U *Pravima čoveka* Tomas Pejn je tvrdio da Američka revolucija „ostvaruje u politici ono što je dosad bilo samo teorija u mehanici“. Džeferson je Bejkonov, Njutnov i Lokov portret nazivao svojim „trojstvom tri ubedljivo najveća čoveka otkako je sveta i veka“. Medison i Adams su se pozivali na Njutnove zakone zalažući se za ustavno regulisanje odnosa moći. Pokušaji da se rana republika predstavi kao rezultat primenjene nauke svodili su se, međutim, uglavnom na retoriku; farmeri nisu izdvajali nikakva sredstva za nacionalnu podršku istraživanjima, zbog čega je nauka uglavnom ostajala lokalna stvar.

U svojim *Zapažanjima o stanju u Virđžiniji*, Džeferson je mišljenja iznosio kao meteorolog, istraživač i prirodnjak; njega je fascinirala materijalistička filozofija, pa je svojih pet izdanja Lukrecijevog dela *De rerum natura* držao pored kosmoloških poema Erazma Darvina, *Hram prirode* i *Botanički vrt*. Posebnu pažnju posvećivao je gajenju biljaka. „Botaniku ubrajam u najvrednije nauke“, kazao je, zato što doprinosi „održanju“, „ulepšavanju“, „miomirisima“ i „lečenju“, dok „jednoj seoskoj porodici obezbeđuje veliki deo njenih društvenih užitaka“. Kao

---

predsednik je ugovorio kupovinu Luizijane od Francuske 1803. i poslao Merivedera Luisa i Vilijama Klarka da istraže kontinentalni deo pacifičke obale, uveren da će se buduća naselja proširiti dotle. Luisu i Klarku su održali kratak kurs iz kartografije i istorije prirode naučnici povezani sa Američkim filozofskim društvom, koji su im dali uputstva i kako da potraže dokaze o postojanju krupnih životinja, izumrlih ili živih, kako bi dokazali da je američka vegetacija bujna i živa, a ne „zakržljala i oskudna“ kako je tvrdio francuski prirodnjak Bufon.

Džeferson u svojim *Beleškama* zloglasno ističe „da je priroda napravila stvarne razlike“ između rasa i predstavlja Afrikance kao manje lepe i pametne od Evropljana. Bendžamin Baneker, slobodni crni astronom i istraživač koji je pomogao da se ustanove granice okruga Kolumbija, molio je Džefersona i ostale da se „suzdrže od iznošenja tako ograničenih predrasuda“. Iako je Džeferson kritikovao ropstvo kao „groznu mrlju“, to ga nije nateralo da ubrza svoje akcije; umesto abolicije više su mu se dopadali planovi za „kolonizaciju“, prema kojima bi se crnci vratili natrag u Afriku.

Džefersonova naklonost za botaniku, namera da koristi nauku u osvajanju kontinenta i to što je oklevao sa proširenjem „univerzalnih“ prava na sve a ne samo na muškarce evropskog porekla, činila ga je prilično tipičnim predstavnikom prvih Amerikanaca od nauke. Strogo govoreći, ovi naučni entuzijasti nisu bili „amateri“, s obzirom na to da je postojao vrlo mali broj „profesionalnih“ naučnika sa kojima su se mogli porediti. Džeferson je nauku povezivao sa lokalnim praktičnim zadacima (projektovao je kupolu i stubove svog doma u Montičelu, koji je potom napunio knjigama i tehničkim izumima), sa osvajanjem zapadnih teritorija i pokoravanjem starosedelaca, ili uspostavljanjem internacionalnih veza. Često se dopisivao sa evropskim stručnjacima, mada je tvrdio da mu je draže da jedno veče provede sa Dejvidom Ritenhausom nego da se nedelju dana zabavlja po Parizu.

Posle Džefersona na mesto predsednika je 1809, iste godine kada se Po rodio, došao Džejms Medison. Dve godine pre toga jedan britanski ratni brod je pucao na američku fregatu nedaleko od obale Virdžinije i tom prilikom su zarobljena četiri američka mornara. Iako je vodila iscrpljujući rat protiv Napoleona, britanska mornarica je bila zarobila preko deset hiljada američkih mornara i naterala ih da joj služe.

Huškan od strane jastrebova iz Kongresa – među kojima je bio i Endru Džekson, gnevan zbog lošeg ophođenja britanskih vojnika prema njegovoj porodici za vreme Revolucije – Medison je potpirivao nesuglasice sa Englezima. U prekoj potrebi da pronađe nešto čime će skrenuti pažnju domaćim neistomišljenicima, objavio je 1812. rat Britaniji i pozvao stotine hiljada dobrovoljaca da se late oružja. Džon Alan i njegovi drugari iz lokalne milicije, Ričmondski strelci, odazvali su se pozivu. Grad nije direktno osetio rat, mada su trgovci sa zebnjom gledali kako se gomilaju njihove zalihe neprodatog duvana i brašna, pošto su Englezi bili uveli embargo na uvoz, a i transport robe brodovima bio je otežan.

Rat iz 1812, takozvani „Drugi rat za nezavisnost“ okončan je pat pozicijom, pa je na mirovne pregovore u Gent 1814. otišla delegaciji u kojoj su bili Džon Kvinsi Adams, Albert Galatin i Henri Klej. Zemlja je iz sukoba izašla sa osnaženim osećanjem nacionalnog identiteta, povećanjem izdvajanja za redovnu vojsku i masivnim širenjem mornarice. Rat je takođe rasplamsao političku karijeru Endrua Džeksona, pobjednika Bitke kod Nju Orleansa.

Kad je embargo ukinut, Džon Alan je morao da se otarasi zaliha duvana. Potražio je nove kupce biljke iz Virdžinije u Škotskoj i Engleskoj. U junu 1815. on i Frensis su zajedno sa Edgaram i Frensisinom sestrom spakovali svoje stvari i rasprodali na aukciji ostatak imovine – uključujući i jednog roba Skipija, dok su ostale iznajmili.

Iz Norfoka su otplovili za Njujork, odatle za Liverpul. Posle nemirnog putovanja preko Atlantika, Alan je poslao pismo svom

poslovnom partneru Elisu: „Edgar kaže, 'tata, reci nešto i o meni, reci kako se nisam plašio da pređem more.'“ Oluje i ogromni talasi za vreme plovidbe raspalili su maštu šestogodišnjem Edgaru. Isto kao i London, nervni centar imperije u usponu.

### *Londonske godine*

Po je u Britaniji proveo pet formativnih godina, od svoje šeste do jedanaeste godine. Porodica je prvo otputovala za Škotsku, obišla Ervin, Kilmarnok i Grinok, Alanov rodni grad. Tamo je Edgar video dramatičan krajolik – visoke litice, bregove i doline, kjaroskuro ili svetlo-tamno nebo – koji je u to vreme Valter Skot veličanstveno opisivao u svojim romanima. Prošli su kroz Edinburg, užurbani moderan grad iznad koga se izdizala srednjovekovna tvrđava, inače centar naučnih istraživanja, filozofije zdravog razuma i izdavaštva.

Grad koji je ostavio neizbrisivi trag u Poovom sećanju – i gde je Džon Alan kupio teleskop kroz koji će Po vršiti osmatranja u Ričmondu – bio je London. Alan je pisao kući kako sedi „kraj prijatne vatre u finom malom salonu u Ulici Sauthempton 47, gde sam nas trenutno smestio, i dok Frensis i Nensi vezu Edgar čita svoju knjigu bajki“. Majka jednog od njegovih školskih drugova je napisala: „Verujem da Edgar ne zna šta da misli o jednom tako velikom gradu.“

Londonska gužva obasjana gasnom svetlošću svakako je bila očaravajuća novina, ali ratovi sa Napoleonom su uzeli danak. Alan je opisao tamošnje prilike jednom prijatelju: „Porezi su ogromni, dugovi veliki, ljudi nezadovoljni i očajni... kočiju u kojoj se vozio princ zasuli su kamenjem.“ Za vreme njihovog boravka vojska na konjima pregazila je radnike koji su mirno demonstrirali u Mančesteru, potom je izvela masakr u Piterlou 1819. Radnici su bili sve očajniji a vlast sve spremnija da upotrebi nasilje samo da ih učutka.





*Raselov trg i Bedfordov trg, autor Edvard Volford*

Posle iznurujućeg putovanja, Frensis Alan se pogoršalo zdravlje; dok je njen suprug obilazio Mančester, Škotsku i Liverpul, nju su poslali u banju Doliš i na Ostrvo Vajt. Iako je često pominjao „Boga sa nebesa“ u svojim pismima, Džon Alan je bio svetski čovek i ljubitelj „prirodne lepote“. U Frensisinim pismima osećala se prikrivena ljutnja: „Samo želim da mi zdravlje dopusti da iskusim sve radosti ovog mesta i da ti uskoro



---

pokažem da i ja mogu biti jednako srećna i zadovoljna bez tebe kao što se čini da ti jesi bez mene, jer sve što čujem samo su vesti o tvojim zabavama kod kuće i u inostranstvu.“

Uprkos političkim nevoljama, Edgar je bio svedok izuzetnog trenutka britanske istorije. Umetnost i nauka su cvetali. Štampa je pratila svaki korak lorda Bajrona, najistaknutije i najskandaloznije figure romantičarskog pokreta. Istraživači, vrtlari, anatomi i geolozi su sakupljali i klasifikovali živi svet i kamenje, dok su hemičari ispitivali gradivne elemente prirode. Na londonskom Kraljevskom institutu Hamfri Dejvi i Majkl Faradej su demonstrirali mogućnosti hemije, elektriciteta i magnetizma u dinamičnim, eksplozivnim predstavama. London se kao grad isticao po modernosti i veri u svoju umetnost i nauku, u svoje izvanredne sposobnosti proizvodnje, u mornaricu i vojne pobeđe.

Alan je „mladog gospodina Edgara Alana“ upisao u obližnju školu, da bi ga potom poslao u internat Menor haus, na manje od deset kilometara severno u Stouk Njuington, selo koje je bilo nekadašnji dom radikalima, između ostalih i Ričardu Prajsu i Meri Vulstonkraft (i njenoj ćerki Meri Šeli, koju je imala sa Vilijamom Godvinom). Direktor škole, večasni Džon Brenzbi bio je oštar i strog nastavnik jezika, matematike i geometrije; Alanu su uzeli novac za *Kembričku matematiku*, udžbenik iz gramatike i Ciceronovog *Oratora*. U vreme kad je Po napustio školu „umeo je da govori francuski, prevede lakši tekst nekog latinskog autora i mnogo je bolje poznao istoriju i književnost od mnogo starijih dečaka“.

Nekoliko godina kasnije, Po piše o Brenzbijevoj školi u svojoj priči „Vilijam Vilson“, čiji glavni lik vodi moralno iskvaren život, i progoni ga njegov suparnik i dvojnik sa istim datumom rođenja i imenom. Dvojica Vilijama Vilsona se prvi put sreću u školi, replici Brenzbijeve škole, koja je bila kao „čarobni dvorac“ sa zavojitim hodnicima: „Najtačnije predstave o celoj zgradi nisu se mnogo razlikovale od naših pojmova o beskonačnosti.“